

שיעור ראשון

איסור אכילה בערב פסח

תנן בריש פרק עשירי (צט ע"ב):

ערב פסחים סמוך למנחה - לא יאכל אדם עד שתחשך.

בטרם נעייין בדברי רבותינו הראשונים, נציין ארבעה סוגי אכילה, שניתן להסיקם מדברי התוס' להלן (קז ע"ב, ד"ה דילמא):

אכילה במצב של רעבון, שאדם רעב ותאב לאכול.

אדם לא רעב, אך גם לא שבע. בלשון התוס' שם: "מתאוה לאכול קצת".

"אינו מתאוה לאכול, אך יש בה טעם" – שכבר שבע אך אינו קץ באוכל לגמרי, ואם יביאו לו אוכל יערב לו. וזו נחשבת כבר "אכילה גסה" לפי דברי ר"ת, ואינה נחשבת "מצוה מן המובחר" לעניין אכילת מצה.

"נפשו קצה מלאכול" – אכילה גסה ברמה גבוהה יותר. התוס' מביאים את הגמ' ביומא (פב ע"א), שאכילה זו אינה מוגדרת אכילה, ולכן פטור עליה ביוהכ"פ.

בסוגיין פירש רש"י: "לא יאכל – כדי שיאכל מצה של מצוה לתיאבון, משום הידור מצוה". וכ"כ רשב"ם. ולכאורה כוונתם, שחז"ל רצו להימנע מהמצב השני, דהיינו שצריך לאכול מצה במצב שהוא רעב, וזהו "לתיאבון" (ואילו המצב השני הוא "תאב קצת" ואין כאן "תיאבון").

וכן משמע מלשון הרמב"ם (פ"ו הי"ב): "וכן אסור לאכול ערב הפסח מקודם המנחה כמעט, כדי שיכנס לאכילת מצה בתאוה... וחכמים הראשונים היו מרעיבין עצמן ערב הפסח כדי לאכול מצה בתאוה ויהיו מצוות חביבין עליו". וגם כאן משמעות הדברים היא, שחכמים אסרו לאכול בערב הפסח בכדי להימנע מהמצב השני המתואר לעיל, שחכמים רצו שמצוות אכילת המצה תיעשה בהידור, והיינו שהאדם רעב. ואמנם אם יגיע למצב ב' אכתי יקיים את המצוה, אך לא בהידור.

לעומתם, בחידושי רבינו דוד פירש באופן שונה לגמרי, וז"ל: "והכוונה, שאם יאכל את המצה אכילה גסה לא יצא בה יד"ח, דלא שמה אכילה, שלשון גסה מלשון גוסס, שאינו יכול לבלוע אותה אלא בקושי, כאדם שהוא גוסס" – רבינו דוד מדבר כאן על המצב הרביעי, שהאדם קץ באכילה, "ובכה"ג אין האכילה מהנה אותו כלל, ואינו

יוצא בה ידי אכילה... ומשום הכי אסרו עליו לאכול עד שתחשך... שמא יאכל אכילה גסה ולא יהא יוצא בה ידי חובתו". מתבאר מדבריו, שהחשש היה שמא יגיע למצב ד', ולא יצא כלל ידי חובה. ובהמשך שלל את פירוש רשב"ם: "ורבינו שמואל פירש כדי שיאכל מצה לתיאבון בהידור מצוה, ואיננו נכון". וכוונתו, שלא מתקבל על הדעת שחז"ל יגזרו וירחיקו רק בשביל הידור מצוה.

וכן הר"ן בשמעתין (יט ע"א מדפי הרי"ף, ד"ה לא יאכל אדם) פירש כדעת רבינו דוד: "ומפרש בגמרא דהיינו טעמא כי היכי דלא לית ליה למיכליה למצה אכילה גסה, כלומר שלא יוכל לבלוע אותה אלא בקושי וכי האי גונא לא יצא בה ידי חובתו דלא מיקריא אכילה, וכדאמרינן (יבמות מ ע"א), שהאוכל תרומה אכילה גסה אינו חייב בו משום אוכל אלא משום מזיק". וכ"כ בחידושו.

רבינו דוד קבע נחרצות שפירוש רשב"ם איננו נכון, ולעיל ביארנו סברא בזה, אך נראה שעיקר דחייתו היא מדברי הגמ' לקמן (קז ע"א-ע"ב) "איבעיא להו: סמוך למנחה גדולה תנן, או דילמא סמוך למנחה קטנה תנן? סמוך למנחה גדולה תנן – ומשום פסח, דילמא אתי למימשך ואתי לאימנועי מלמיעבד פסחא, או דילמא סמוך למנחה קטנה תנן, ומשום מצה דילמא אתי למיכלה למצה אכילה גסה", ולכאורה מבואר להדיא כדעת רבינו דוד והר"ן, שהחשש הוא דילמא אתי לידי אכילה גסה, והיינו לכה"פ מצב ג' דלעיל. וצ"ע כיצד יישבו רש"י וסיעתו את דברי הגמ' שם.

על שיטת רש"י לק"מ, משום שגם בגמ' שם ביאר: "ומשום מצה – שיכנס לה כשהוא תאוה", והיינו שלדעתו "אכילה גסה" פירושה כבר ממצב ב', שלא יאכלנה לתיאבון (ודלא כהתוס' שכתבו ש"אכילה גסה" היא רק מצבים ג' וד'). וכבר כתב כן הרדב"ז בתשובה (ח"ג סי' תקפ) שהביא פירש"י, וכתב דלפ"ז מיושבת קושיית רשב"ם ותוס' לקמן (קז ע"ב), עיי"ש.

ובאוצר מפרשי התלמוד הביאו משני ראשונים שפירשו אף את שיטת הרמב"ם כך, שמצד אחד פירש כרש"י וכיצד יתיישב עם דברי הגמ' להלן? אלא דס"ל כרש"י שם, ש"אכילה גסה" היא אכילה שאינה במצב של רעבון, היינו מצב ב'.

ובלאו הכי יש לתמוה, מדוע רשב"ם לא הקשה זאת בסוגיין בדברי הגמ' על דעת רבי יוסי "משום חיובא דמצה מודה".

עכ"פ, לשיטת הרשב"ם קשה טובא, שהרי הוא פירש בסוגיא להלן (ד"ה או דילמא): "אכילה גסה מיהא אינה אכילה ובקדשים מזיק הוא דחשבינן ליה ביבמות (דף מ ע"א)... וכאן פירש להדיא כדברי רבינו דוד, וזה סותר למה שפירש בסוגיין. וכן העיר

הרש"ש בשמעתין.

גם בדברי התוס' לכאורה קשה, דלקמן פירשו כדעת רבינו דוד (וכפירוש רשב"ם שם) דתרי גווני אכילה גסה – מצב ג' ומצב ד', וכפי שהובא לעיל. ואילו בסוגיין (ד"ה סמוך למנחה) כתבו: "וי"ל דבאותה הסעודה אדם נזהר ואינו אוכל כל שובעו כדי שיאכל מצה לתיאבון" – והיינו שאסרו לאכול כדי שלא יגיע למצב ב', כרש"י והרמב"ם?

אלא שיש ליישב, שהתוס' באמת אינם סוברים כרש"י, ויש לדייק כן ממה שהשמיטו את המילים "משום הידור מצוה", בשונה מרש"י, רשב"ם והרמב"ם שציינו זאת. וכן מוכרחים לומר, שהרי בתירוצם כתבו שבאותה הסעודה אדם נזהר ואינו אוכל כל שובעו כדי שיאכל מצה לתיאבון, אבל מבעוד יום אין אדם נזהר, ואוכל כל שובעו וסבר שעד הלילה יתאוה, כלומר שחששו ממצב ג' או ד', שמא יאכל "כל שבעו" והוי אכילה גסה, וכפי שפירשו בדף קז ע"ב, ואין כל סתירה בדעתם.

לעיל (ד"ה לא יאכל אדם) כתבו התוס':

וא"ת, ומה לא יאכל אי מצה אפילו קודם נמי אסור כדאמרינן בירושלמי כל האוכל מצה בערב הפסח כאילו בועל ארוסתו בבית חמיו, ואי במיני תרגימא הא אמר בגמרא (קז ע"ב) אבל מטבל הוא במיני תרגימא? וי"ל דאיירי במצה עשירה דלא אסר בירושלמי אלא במצה הראויה לצאת בה חובתו ואוכלה קודם זמנה, אבל מצה עשירה שריא וכן היה נוהג ר"ת.

ואילו הרמב"ם בפירוש המשנה (פ"י מ"א) כתב: "וחייבנו כך לפי שאכילת מצה בלילה הראשון חובה, לפיכך מרעיב עצמו כדי שיאכלנה בתאבון. וזה שמנעוהו מלאכול אינו אכילת פת שהרי אין לו אז פת, לפי שאסור אצלינו לאכול מצה ביום ארבעה עשר עד שיאכלנה בעת המצוה, אלא מנעוהו מלהרבות בשאר מאכלות". וחולק בזה על התוס' הסוברים שמותר לאכול אף מזונות.

ולהנ"ל אזלי לשיטתייהו, שלהרמב"ם אסרו לאכול כדי שיאכל המצה לתיאבון ולא יגיע למצב ב', ולכן אסור להרבות אף בשאר מאכלות. אך התוס' ס"ל כרבינו דוד שהחשש הוא רק שמא יבוא לידי אכילה גסה שאינו תאב כלל או שקץ בה ממש, ולכן מותר להרבות בשאר מאכלים.

ולפ"ז יש להבין מחלוקת נוספת בביאור הא דאיתא לקמן (קז ע"ב) שמותר לאכול "מיני תרגימא". הרי"ף (כג ע"א) ביאר, ש"מיני תרגימא" היינו פירות או קטניות וכיוצא בהן, וכ"כ רשב"ם: "פירות ובשר". ואילו התוס' (ד"ה מיני תרגימא) פירשו דהיינו מזונות. וכ"כ הרא"ש כותב בתשובה (כלל יד סי' ה), שמיני תרגימא הותרו לפי

שאינם משביעים, וז"ל: "אבל מיני תרגימא, דהיינו מיני תבשיל העשוי מחמשת המינין, או פירות וירקות, מותר לאכול, לפי שאין משביעין". וכ"כ הב"ח לדעת הרא"ש. ובחק יעקב הביא דברי התוס' דידן דמיירי במצה עשירה, ודייק מזה שלא תירצו שמותר לאכול תבשיל של חמשת מיני דגן, דס"ל שמותר לאכול אפילו מזונות. וגם כאן מחלוקתם נובעת מהבנת תקנת חכמים באיסור האכילה בער"פ.

המאירי יישב את קושיית התוס' בד"ה לא יאכל, שבמשנה של "בציקות נכרים" מיירי שיש לו רק כזית אחד של מצה שמורה, ולכן ממלא כריסו מהן קודם שיאכל את המצה המשומרת, אך כאן מיירי שיש לו כמה כזיתות:

זו שנויה במי שאין לו אלא כזית מצה משומרת, וודאי צריך לאכלה לבסוף, אבל כל שיש לו צריך גם כן שיאכלנה בתחלת סעודה לתיאבון.

אבל התוס' תירצו באופן אחר. וגם בזה יסוד המחלוקת כנ"ל, שהמאירי פירש כרש"י ורשב"ם במשנה, שהחשש דילמא אתי למצב השני, וכ"כ להדיא: "מ"מ מצותו שיאכל מצה בתאבון", וכן הביא את דברי רשב"ם בפיהמ"ש.

קושי נוסף שיש ליישב ע"פ ביאורנו בשיטת התוס': לשון המשנה "ערב פסחים" – ביחיד, ורשב"ם גרס "ערבי פסחים". והתוס' כתבו: "ערב פסחים – אי גרסינן ערבי ניהא, ואי גרסינן ערב הכי קאמר, ערב ששוחטין בו פסחים, א"נ ערב פסח ראשון ושני. והקשה בשפת אמת על מ"ש התוס' דערב פסח כולל גם ערב פסח שני, דלכאורה בע"פ שני אין לחוש אם לא יאכל בלילה לתיאבון כיון דמצות הפסח לאכול על השבע היא רק בפסח ראשון, שהאיסור הוא משום חיוב מצה דמצוה לאכלה לתיאבון, אבל בפסח שני ליכא חיוב עצמי של אכילת מצה אלא רק בשביל הפסח, וא"כ נאכל על השבע כמו הפסח.

אך לפי האמור, כל קושייתו כיוון שתפס שהתוס' סברו כרש"י ורשב"ם, אך להנ"ל תוס' סוברים כרבינו דוד והר"ן, דהאיסור הוא משום חשש אכילה גסה דלא חשיבא אכילה, ומיושב, דגם בפסח שני שייך איסור זה.

נותרה בעינה הסתירה בדעת רשב"ם.

בחת"ס (בסוגיין) ובמרומי שדה (להלן קו ע"ב) ביארו, דמ"ש רשב"ם במשנה היינו בהו"א, בטרם הגמ' נכנסה לשאלה מאן תנא דמתני'. בשלב זה בהחלט היה ניתן לומר שטעם התקנה היא כדי שיאכל מצה בהידור. אך אחר שהגמ' העמידה דתנא דמתני' רבי יוסי הוא, שמחלק בין שבת ויו"ט לבין ערב פסח – כאן תתעורר שאלה, שאם כל העניין הוא משום הידור מצוה – מה בין שבת ויו"ט לבין פסח? וא"כ על כרחך

שהחשש הוא שמא יאכל עד מצב של אכילה גסה, שיקוץ באכילתו ולא יצא י"ח. וא"כ חשש זה קיים רק בפסח, משום שבשבתות ויו"ט יוכל להשלים את אכילתו ביום, כמ"ש תוס' לקמן (קא ע"א, ד"ה ובקידושא), משא"כ כזית מצה בלילה ראשון אין לו תשלומין, ולכן פירש רשב"ם בדף קז כדעת רבינו דוד והר"ן. [וכ"כ הגרב"מ אורחי בספר ברכת מרדכי בסוגיין].

ונראה להמתיק ע"פ מה שכתב רשב"ם (ד"ה משום חיובא דמצה), דחיובא דמצה לילה הראשון חובה – שבא לבאר בזה הא דבמצה חיישינן יותר לאכילה גסה, דאינו יוצא י"ח ואין לו תשלומין, דחיובו בלילה הראשון דווקא, משא"כ בשבת ויו"ט דלא חיישינן לזה, דיכול להשלימו ביום.

אלא שיש להקשות על תשובה זו, שהרי הרשב"ם עצמו פירש בדברי הגמ' בדעת רבי יוסי, שהטעם שמשום חיובא דמצה מודה – "שלא תהא נאכלת על השובע", כלומר שבגמר האכילה יהיה שבע, ומשמע שהחשש הוא שמא יגיע למצב ב', ואילו לפ"ד האחרונים הנ"ל היה צ"ל שלא יגיע לידי אכילה גסה.

וצריך לדחוק לפירושה, דמ"ש כאן "על השובע" הכוונה שחוששים שיאכל את המצה "לאחר ששבע", ודלא כמו אפיקומן שם ביטוי זה משמעותו שבגמר האכילה יהיה שבע. אבל כאמור זה דוחק גדול, וצ"ע.

בס' צמח צדק (בסוגיין) כתב, דהנה הגמ' מקשה: "מאי איריא ערבי פסחים? אפילו ערבי שבתות וימים טובים נמי, דתניא: לא יאכל אדם בערבי שבתות וימים טובים מן המנחה ולמעלה, כדי שיכנס לשבת כשהוא תאוה, דברי רבי יהודה. רבי יוסי אומר: אוכל והולך עד שתחשך. אמר רב הונא: לא צריכא אלא לרבי יוסי, דאמר: אוכל והולך עד שתחשך, הני מילי – בערבי שבתות וימים טובים, אבל בערב הפסח, משום חיובא דמצה – מודה", וא"כ פשט דברי הגמ' מורה כפירש"י ורשב"ם כאן, שדין המשנה הוא שיאכל את המצה בתיאבון, היינו שלא יגיע למצב ב', שהרי רבי יוסי "מודה" לדברי רבי יהודה, שסבר "שיכנס לשבת כשהוא תאוה".

אמנם לא התייחס לקושי מאי שנא שבת ויו"ט דלא חיישינן לדין תיאבון. אך לזה אפ"ל כדברי התורי"ד, שיש חילוק בין שבת ויו"ט, דשאני במצה דאלימ חיובה מדאו', משא"כ בשבת ויו"ט דהוי מדרבנן ומדברי קבלה, וזהו מש"כ רשב"ם דמצה בלילה הראשון "חובה" וכו', היינו דהוי חובה ממש מה"ת, משא"כ בשבת ויו"ט. ולפ"ז יש לבאר ג"כ דקדוק לשון רשב"ם, דלגבי מצה כתב במשנה שיאכל מצה של מצוה וכו' "משום הידור מצוה", ואילו לגבי שבת בד' ר' יהודה לא כתב כן, אלא

שיהיה קידוש וסעודת שבת "חביב עליו", וכאמור.

ולדברי הצ"צ יובן אמאי בסוגיין לא הקשה רשב"ם מ"ט נקטה הגמ' "משום חיובא דמצה", ולא נקטה ג"כ חיובא דפסח, וכמו שהקשה לקמן (קז ע"ב), משום דבסוגיין הטעם הוא משום לתא ד"לתאבון", וזהו הוי רק לגבי מצה שנאכלת בתחילת הסעודה, משא"כ לגבי הפסח דנאכל על השבע. וזהו שכתב רשב"ם בסוגיין: שלא תהא נאכלת על השובע, וחיובא דמצה וכו' דכתיב 'בערב תאכלו מצות' וכו', היינו שהוא דין מיוחד במצה דווקא שלא תהא נאכלת על השובע. והביא הפסוק הנ"ל, כי בו מבואר חיוב מצה בפנ"ע, ועל כן לא הביא קרא ד"על מצות ומרורים יאכלוהו", דחיוב זה הוא יחד עם הפסח הנאכל על השובע, ולא שייך בו דין תיאבון. ורק לקמן שם, שהגמ' אמרה הטעם משום חשש אכילה גסה, שם הקשה הרשב"ם כנ"ל.

אלא דצ"ב לפ"ד הא דבסוגיין נקטה הגמ' דטעמא הוי משום לתיאבון, ובדף קז נקטה משום חשש אכילה גסה. וצ"ע.

וייתכן לומר דתרי טעמי צריכי, דהנה לקמן (קטו ע"א) איתא, שהלל הזקן היה כורכן ואוכלן בבת אחת, ומבואר בדברי התוס' (קכ ע"א, ד"ה באחרונה), דלהלל היו יוצאים י"ח מצות מצה באכילת המצה שעם הפסח, שהיו אוכלים אותו בכריכה, משא"כ לרבנן היו יכולים לצאת באכילת המצה בתחילת הסעודה. ולפ"ז י"ל, דלרבנן דהלל שייך טעמא משום לתיאבון – כדי שיאכל הכזית של מצה בתחילת הסעודה לתיאבון משום הידור מצוה, משא"כ להלל לא שייך טעמא משום לתיאבון, שהרי יוצא י"ח המצוה במצה שאוכל עם הפסח, דאוכלו על השבע, ולהלל הוי הטעם משום חשש אכילה גסה. וא"כ אפשר שבסוגיין מבארת הגמ' דמתני' אליבא דר' יוסי – דאף דלגבי שבת ויו"ט פליג אדר' יהודה, מ"מ בער"פ מודה, וזהו אליבא דחכמים. אמנם בסוגיא בדף קז כתב רשב"ם דמשו"ה אמרה הגמ' "משום מצה", דנפק"מ גם בזה"ז. כלומר, שהגמ' רצתה לומר דמשום מצה יהיה האיסור גם בזה"ז, וי"ל דלכן נקטה טעמא דמשום חשש אכילה גסה, דבזה"ז הרי אוכלים אכילת מצה דחובה בסוף הסעודה לשיטת רשב"ם בסוף פרקין (ק"ט ע"ב) ובתוס' שם, ולכן נקטה הגמ' הטעם משום חשש אכילה גסה, דמטעם זה שייך האיסור גם בזה"ז, משא"כ בסוגיין נקטינן אליבא דחכמים.

ועי' בטוש"ע (סי' תפכ סע"א) שפסקו כהרי"ף והרמב"ם ורבינו יונה ועוד, שאם יש לו רק כזית אחד – יאכלנו בסוף, וכן כתב רשב"ם להדיא "זו היא המצה הבצועה שאנו אוכלים באחרונה", דלא כהרא"ש שיאכל בתחילה. ונמצא א"כ שבזה"ז עיקר המצוה באחרונה, ובזה לא שייך הידור, שהרי כבר אכל קודם לכן, וע"כ שהחשש הוא רק

שאם יאכל בער"פ, עד שיגיע לכזית האחרון הוי אכילה גסה.

בהלכות סוכה פסק הרמ"א (או"ח סי' תרלט סע"ג) כדברי מהרי"ל (והביאו גם בדרכי משה שם): "ולא יאכל ביום מחצות ואילך, כדי שיאכל בסוכה לתאבון, דומיא דאכילת מצה".

ובמג"א (שם) הקשה סתירה בדברי הרמ"א. בריש סי' תעא הובא דין איסור אכילה בער"פ: אסור לאכול פת משעה עשירית ולמעלה, כדי שיאכל מצה לתיאבון, אבל אוכל מעט פירות או ירקות, אבל לא ימלא כריסו מהם". השו"ע פסק כאן כדעת רוב הראשונים (רי"ף, רמב"ם, רא"ש), שהאיבעיא בגמ' לקמן (קז ע"ב) איפשיטא, שאיסור אכילה בער"פ מתחיל ממנחה קטנה. אך הר"ן (בחידושו וכן על הרי"ף) סובר שהאיבעיא לא איפשיטא, ונקטינן לחומרא, שהאיסור מתחיל מחצות ואילך. והנה, בהלכות סוכה פסק הרמ"א כשיטת הר"ן, שהאיסור מחצות ואילך, ואילו בהלכות פסח לא השיג על השו"ע, והוא עצמו כתב "דומיא דאכילת מצה".

ייתכן, שלגבי ערב פסח שביין-כה יש איסור אכילת פת, הקל הרמ"א כדעת השו"ע ועמודי ההוראה, שמותר לאכול עד שעה תשיעית, משום שאינו דבר משביע ממש כמו פת. אך בערב סוכות שאין איסור עצמי באכילת פת החמיר.

אך המג"א מקשה: א. מנא ליה לרמ"א לחלק בכה"ג? ב. ועוד, מאי "דומיא דאכילת מצה"?

ובחק יעקב (סי' תעא) הביא את נסיון החילוק של המג"א בין מצה עשירה לפת רגילה, וכותב דאין אלו אלא דברי נביאות דאין שום סברא לחלק בכך. אך מיישב דברי הרמ"א באופן אחר: כל מה שהיה מותר לאכול בערב פסח ונאסר באכילה הוא רק מצה עשירה, שהרי מיני תרגימא מותר כל היום (כדלקמן קז ע"ב), והנה, הרמ"א עצמו כתב שמנהג בני אשכנז שלא לאכול כלל מצה עשירה, שחששו לשיטת רש"י (לעיל לה) ועוד, דמ"ש שמי פירות אינן מחמיצין היינו שאין מגיעים לידי איסור כרת, אך לאו יש בהם. וא"כ, באמת הרמ"א פוסק לחומרא כהר"ן, שמחצות אסור לאכול, אך לא נצרך לכתוב להשיג כן בהלכות פסח, משום שבפועל אין שום דבר שנאסר בער"פ – לא פת ולא מצה עשירה (ואילו מיני תרגימא מותרים כל היום).

וכן משמע מדברי הגר"א בביאורו לסי' תרלט, שסברת מהרי"ל מבוססת על שיטת הר"ן.

מן התימה בפירושו של החק יעקב בדעת הרמ"א, שהרי ישנם מאכלים נוספים שנאסרו בער"פ מהמנחה ולמעלה – כמו מיני תבשילים מחמשת מיני דגן, או הרבה פירות, או מעט יין ועוד, וע"ז היה צריך הרמ"א להשיג שהאיסור מתחיל מחצות ואילך. וכך הקשה הפמ"ג (סי' תעא).

לעיל הבאנו שנחלקו הראשונים מהם מיני תרגימא שהותרו באכילה בער"פ. דעת התוס' שהכוונה למיני מזונות, ואילו הרי"ף והרמב"ם פירשו דהיינו פירות וכדו'. ונתבאר, שיסוד מחלוקתם בטעם הגזירה – האם משום הידור מצוה (רמב"ם וסיעתו), או שמא יגיע לידי אכילה גסה (שיטת התוס', כרבינו דוד והר"ן). לדעת התוס' רק מצה עשירה נאסרה, אך מיני תרגימא או תבשיל של מעשה קדירה שאין דרך לשבוע עליו – מותרים באכילה, דלא יבוא על ידיהם לידי אכילה גסה. אך להרמב"ם ודעימיה – אף בזה אסור, משום שע"י כך לא יהדר במצוה.

ויש לחקור מה סובר הר"ן בנידון זה. לעיל הבאנו מדבריו שמפרש הסוגיא כרבינו דוד, שהחשש שמא יבוא לידי אכילה גסה ממש, ולהלן (קז ע"ב) באיבעיא אם מנחה גדולה תנן והחשש דאתי לאימנועי מלמעבד פיסחא, או מנחה קטנה תנן וחיישינן דילמא אתי למיכלה למצה אכילה גסה. והר"ן עצמו הרי פוסק שיש להחמיר ממנחה גדולה, וא"כ יוצא שאין חשש שמא יבוא לידי אכילה גסה, ולכאורה סותר למ"ש במתני' שזהו החשש.

ובחידושי מהר"ן שפירא הקשה עמש"כ הר"ן דהאיבעיא לא איפשיטא, כיצד אפשר לומר שלא נפשטה, הרי הגמ' מביאה: "תא שמע: אפילו אגריפס המלך שהוא רגיל לאכול בתשע שעות – אותו היום לא יאכל עד שתחשך. אי אמרת בשלמא סמוך למנחה קטנה תנן – היינו רבותיה דאגריפס, אלא אי אמרת סמוך למנחה גדולה תנן – מאי רבותיה דאגריפס? חל איסור עליה מעיקרא! – אלא סמוך למנחה קטנה תנן – סוף סוף, מאי רבותיה דאגריפס, הא מטיא ליה זמן איסורא! – מהו דתימא: תשע שעות לאגריפס – כארבע שעות דידן דמי, קא משמע לן", ומשמע דאיפשיטא לקולא, דממנחה קטנה תנן.

ובאמת גם בחידושי רבינו דוד כתב שהאיבעיא לא איפשיטא, ובהערות המהדיר הביא מכת"י גירסא אחרת בגמ', שהחשש באכילת המצה שייך בשני צדדי הספק, והיינו: "סמוך למנחה גדולה תנן – אי משום פסח אי משום מצה, או סמוך למנחה קטנה תנן – ומשום מצה בלבד". וכן לא גרס את המשפט "אי אמרת בשלמא" וכו' (בת"ש מאגריפס). וכתב שם שגם בחידושי הר"ן משמע כרבינו דוד, שאכן כתב שם בצד הראשון "אי משום פסח אי משום מצה". וא"כ, משום כך כתבו הר"ן ורבינו דוד

שהאיבעיא לא איפשיטא, מפני שמאגריפס אין ראייה.

לפ"ז, שגם במנחה גדולה יש חשש משום מצה, עתה יש לדון מאיזה טעם (לגבי מצה) יש להחמיר ממנחה גדולה – משום הידור מצוה (שיאכל לתיאבון) או שמא יבוא לידי אכילה גסה.

בתוי"ט למתני' כתב: "סמוך למנחה – פירש הר"ב בתחלת שעה עשירית. ומנחה דהכא מנחה קטנה היא, דלא כמשנה ב' דפ"ק דשבת דהכא טעמא משום הדור מצוה וסגי בהכי..." – לדבריו, כיון שכל הטעם רק משום הידור מצוה, דיינו שנאסור ממנחה קטנה ולמעלה ותו לא.

וכעין זה כתב המאירי בשמעתין (ד"ה אמר המאירי): "ואף על פי שלענין מלאכה בערבי שבתות ובערבי ימים טובים שאסורה מן המנחה ולמעלה פירשנוה בפרק מקום שנהגו (נ ע"ב) על מנחה גדולה¹, בזו מפני שהוא צריך להכנת שבת או להכנת יום טוב וצריך ריוח מרובה אבל לענין אכילת מצה לתיאבון דיו בסמוך למנחה קטנה ומשם ולמעלה לא יאכל אדם עד שתחשך אף על פי שהתפלל תפלת המנחה שאלו לא התפלל אף בחול אסור אלא אף על פי שהתפלל וטעם הדבר כדי שיאכל מצה בתאבון".

עפ"ז אפשר בדעת הר"ן, כיוון שפסק להחמיר ולאסור מזמן מנחה גדולה, אזיל לשיטתו, שהחשש כאן הוא משום אכילה גסה ולא משום הידור גרידא (דמטעם הידור דיינו להחמיר ממנחה קטנה בלבד). וממילא מיושבת קושיית הפמ"ג על תירוצו של החק יעקב. הרמ"א פסק כהר"ן, דהיינו כדעת התוס', שהחשש באכילה גסה, וא"כ יסבור שמותר לאכול אפילו תבשיל של מיני דגן, כשיטת התוס'. וכן יסבור שמותר לשנות אף מעט יין, כמ"ש רבינו דוד בסוגיא להלן (קז ע"ב), דחמרא מסעד סעיד רק לפי הטעם של הידור, אך למאי דקיי"ל דהחשש לאכילה גסה – לא שייך האיסור בזה. וע"כ לא השיג הרמ"א כלל בהלכות פסח, משום שלשיטתו אין כלל איסור בער"פ של אכילת דבר שהיה מותר.

איברא, שמהרי"ל עצמו, שהוא מקור דברי הרמ"א, לא כתב כן. וז"ל (מנהגים, הלכות ערב פסח אות יד):

אמר מהר"י סג"ל אסור באכילה בערב פסח ממנחה גדולה ולמעלה. ופירש"י דהיינו משש שעות ומחצה דאז הוי התחלת זמן של תמיד דבין הערבים דאז

¹ וכ"כ השו"ע או"ח סי' רנא סע"א (כ"ש מפרשים" קמא).

התחיל לערב עכ"ל. אך פירות ובשר בלא מצה שרי כדי שיהא תואב בערב למצה. לפיכך ימהר בערב פסח ויאכל מיד בשאר מאכלים קלים כמו שרגילים במיני חלב וכה"ג. ומותר לשתות מים מן מנחה גדולה ואילך ודוקא מעט, ויין אסור אפילו מעט. אבל יין טובא מיגרר גריר.

ומבואר בדבריו להדיא, שאמנם סובר כדעת הר"ן שהאיסור ממנחה גדולה, אך בכל אופן סובר שאסור לשתות מעט יין, ומותר רק פירות ובשר ולא תבשיל של מיני דגן. ונפל תירוצו של הח"י בבירא, והדק"ל על דברי הרמ"א.

ועוד, שעכשיו תגדל התימה, שהרי לעיל אמרנו שאם האיסור מתחיל ממנחה גדולה אזי החשש רק משום אכילה גסה, וא"כ היה למהרי"ל להתיר מה שלא יביאנו לידי אכילה גסה?

וע"כ צ"ל בהיפך, דאדרבה, אם החשש הוא משום הידור מצוה – יש להקדים איסורו מזמן מנחה גדולה, ובאמת אסור אף תבשיל של דגן ויין. ובאמת כך סבר הר"ן ולא כמו שכתבנו לעיל. אך אם החשש רק מאכילה גסה – אין להחמיר כל כך.

ויש סיוע לביאור זה בדברי הר"ן ממ"ש בחידושי אנשי שם (כג ע"א מדפי הרי"ף, אות ב) בשם מהר"ם, שהר"ן אסר ממנחה גדולה משום ד"חביבא היא המצוה". ואי נימא כדלעיל שהחשש משום אכילה גסה – אין זה מוגדר כ"חביבות". בהדיא נראה שהבין בדעת הר"ן שאיסור האכילה נתקן משום הידור מצוה. אבל במשנה פירש הר"ן כרבינו דוד שהחשש משום אכילה גסה, ושם צ"ל שסבר דהאיסור ממנחה קטנה בלבד (איפכא ממ"ש לעיל), אך להלכה שמכריע לאסור ממנחה גדולה – א"כ יש כאן הידור מצוה. ואף מהרי"ל סובר כן, ולכן אסר לאכול אפילו מיני דגן ויין.

ונותרה בעינה התמיהה על דברי הרמ"א.

בספר ברכת מרדכי (סי' לו אות יד) כתב בזה ביאור אחר, ונקדים:

בחידושי אנשי שם (שם) הוסיף בשם מהר"ם:

וכן רבי – איתא בירושלמי מביאו באשר"י בהלכה והר"ן מביאו למעלה בסוף פרק אלו עוברין – לא היה אוכל לא חמץ ולא מצה כל היום, חמץ לא אכילה משום דכתיב "לא תשחט על חמץ דם זבחי" ומשום דרבי יהודה בן בתירא שהיה מכשיר בפסח ששחטו שחרית, ומצה נמי לא אכיל משום דרבי לוי, דאמר האוכל מצה בערב פסח דהיינו מזמן הכשר לשחיטת פסח כאילו וכו' (בועל ארוסתו בבית חמיו), וז"ל הר"ן שם (טז ע"א מדפי הרי"ף): "אבל לדידן דלא מיתסר לן חמץ אלא מחצות ולמעלה מדאורייתא, אי נמי מסוף ד' מדרבנן אפשר דמצה נמי

לא מיתסרא אלא מהאי זימנא ואילך". עכ"ל. והיינו דמסיק הכא: "הלכך מנקט לחומרא עדיף, ולטעמיה אזיל".

והדברים תמוהים מאוד, מה עניין מ"ש הר"ן לעיל למ"ש כאן שיש להחמיר.

ובברכת מרדכי שם הביא מדברי בה"ג (סי' יא, הלכות פסח פרק כל שעה, עמוד קעג): "ואסיר למיכל מצה מבעוד יום מקמי דליקדיש ואומר הגדה והלל, שנאמר 'בערב תאכלו מצות' (שמות יב, יח), כדי שיהא חביב עליו, משל לארוס שבא על ארוסתו בבית חמיו". והיינו, שאפילו מצה הראויה לאכילה אסורה.

וכ"כ בירושלמי (סוכה פ"ב ה"ז), הובא בתוס' סוכה (כו ע"א, ד"ה תשבו), וז"ל התוס':

בירושלמי יליף בגזרה שוה נאמר כאן תשבו ונאמר להלן ופתח אהל מועד תשבו יומם ולילה שבעת ימים מה ישיבה שנאמרה להלן עשה בה את הלילות כבימים אף ישיבה האמורה כאן עשה בה לילות כבימים וטעמא דרבנן מפרש ר' יוחנן בשם רבי ישמעאל נאמר חמשה עשר בפסח ונאמר ט"ו בחג מה ט"ו הנאמר בפסח לילה הראשון חובה ושאר כל הימים רשות אף ט"ו הנאמר בחג לילה הראשון חובה ושאר כל הימים רשות חברייא בעו אי מה להלן עד שיכנס למצה כשהוא תאוה אף כאן עד שיכנס לסוכה בתאוה ר' זירא בעי אי מה להלן עד שיאכל כזית דגן מצה אף כאן עד שיאכל כזית דגן בסוכה.

ומבואר שהגדר של "בועל ארוסתו בבית חמיו" הוא החשש להידור מצוה. וא"כ, הירושלמי בפסחים הכריע שאיסור האכילה מתחיל מחצות ואילך, היות וטעם התקנה משום הידור וחביבות המצוה.

וכן משמע מדברי המאירי לעיל (יג ע"א, ד"ה זהו עיקר): "בתלמוד המערב כל האוכל מצה בערב הפסח כבועל ארוסתו בבית חמיו אלא משהגיע איסור חמץ ר"ל משש שעות ולמעלה שמשם ואילך היא כעין ארוסה ונסעדים בכך במה שאמרו בתוספתא ואופה מצה בערב שבת והם מפרשים אופה לאכול ממנה לילה ושחרית של מחרתו ומ"מ אנו מפרשים בה כדי שלא יבא להקדים לאפותה במוצאי שבת בין השמשות וכדרך שאמרו בכתובות גזרה שמא ישחוט בן עוף. אבל מ"מ לדעתנו אכילת מצה בכל היום מכווער הדבר שמשום תיאבון נאמרה, וכל שמלא כרסו ממנה פרח תיאבוננו". יסוד איסור אכילת מצה בערב פסח הוא מדין תיאבון ולא מדין "היכר".

לפי הבנת מהר"ם בחידושי אנשי שם, הירושלמי בפסחים ובסוכה הוא ממש דינא דמתני', ולכן השווה וכתב דהר"ן אזיל לטעמיה.

אלא, שבדברי מהרי"ל שם (אות טו) כתב: "וגם לא יאכל בערב פסח מצה הראויה

לצאת בה, דהיינו ענייה, אבל עשירה רשאי". ומשמע שחולק על הר"ן, שהרי מבחין בין אכילת מצה רגילה לבין מצה עשירה. וכנראה שדבר זה הביא את הגר"א לבאר דמ"ש הרמ"א בהל' סוכה הוא כדעת מהרי"ל.

אבל בהוצאת מכון ירושלים הביאו גרסאות אחרות בדברי מהרי"ל, שהאיסור מתחיל מה' או מו' שעות, ולא כל היום. לפ"ז, יש השוואה בין איסור חמץ לבין מצה, ומאידך אינו סובר כהר"ן, שהרי הר"ן לא חילק בין מצה ענייה לעשירה, שלפ"ד מהר"ם הכל דינא דמתני' ודין אחד להם. וא"כ כדעת מי סובר מהרי"ל?

יש מקום לומר שיש שני סוגי "תיאבון". האחד, תיאבון גופני (פיזי), שאדם רעב, וע"ז אמרו שאם יאכל המצה לתיאבון יש בכך חיבוב מצוה. העניין השני הוא, שאדם תאב לטעם המצה ו"מתגעגע" לטעם זה. וכן יש לדייק בדברי המאירי דלעיל: "אבל מ"מ לדעתנו אכילת מצה בכל היום מכוער הדבר שמשום תיאבון נאמרה וכל שמלא כרסו ממנה פרח תיאבוננו" – ומדובר כאן על תיאבון של טעם המצה.

הרמ"א (סי' תעא סע"ב) כתב: "ויש נוהגין שלא לאכול חזרת בערב פסח, כדי לאכול מרור לתיאבון". וכתב במ"ב (סקט"ו) בשם אחרונים, שאין למנהג הזה טעם. והוסיף הרמ"א: "ויש מחמירין עוד שלא לאכול פירות, כדי לאכול החרוסת לתיאבון, ואין לחוש למנהג ההוא". על המנהג של החזרת לא כתב הרמ"א שאין לחוש אליו. והכוונה כאן בדברי הרמ"א שאין אוכלים חזרת כדי שיהיה טעם המרור, והיינו הסוג השני של ה"תיאבון" שנתבאר לעיל (ומ"ש המ"ב שאין למנהג הזה טעם, דאדרבה, עדיף שלא יהנה מהמרור).

עתי יש לומר, שהרמ"א באמת סובר כדעת רוב הראשונים, שאיסור האכילה מתחיל ממנחה קטנה בלבד, ולא קודם לכן, וע"כ הרמ"א לא היה צריך להגיה מאומה על דברי השו"ע בריש סי' תעא, משום שהאיסור מתחיל מהבוקר, ואין טעם להביא דברי מהרי"ל, כי מהרי"ל דיבר משעה חמישית או שישית (לפי הגירסאות הנ"ל). אך בהל' סוכה, יש דין חיבוב מצוה, וע"ז הירושלמי בסוכה (שהובא בתוס') השווה בין סוכות לפסח. רק לדעת הר"ן ומהרי"ל, שהנימוק הוא מחמת טעם המצה – שייך אף בערב סוכות, אך לטעמו של הרמב"ם אין זה שייך להלכות סוכות. וע"כ הגיה רק בהלכות סוכה, שחשש לחומרא לדעת הר"ן ומהרי"ל, אבל בהלכות פסח לא נצרך להביא, שהרי שם אסור מהבוקר ובכלל מאתיים מנה.

ביחס לדין של התיאבון הפיזי פסק כהשו"ע ולא כמהרי"ל. אך ביחס לתיאבון של "טעם מצה" – כן החמיר כמהרי"ל. כלומר, שפסק רק כמ"ש מהרי"ל באות ט"ו, ולא

באות י"ד, וזה שייך רק בהלכות סוכות. ויש לדייק זאת מלשון הרמ"א בהגה (בסי' תרלט) "דומיא דאכילת מצה" (דלא כמ"ש בדרכ"מ "דומיא דערב פסח"), כי ההשוואה היא לאכילה מצה דווקא, והיינו שרמזו לטעם של תאוה, והאיסור מתחיל מחצות היום.

אכילת מצה בערב פסח

קיי"ל שאסור לאכול מצה בערב פסח כלל (היינו אף לפני זמן המנחה), והוי כבועל ארוסתו בבית חמיו (ירושלמי ריש פרקין). ונאמרו ונשנו בזה כמה שיטות.

שיטה ראשונה:

התוס' בשמעתין (ד"ה לא יאכל) הביאו דברי הירושלמי, ופירשו:

ויש לומר, דאירי במצה עשירה, דלא אסר בירושלמי אלא במצה הראויה לצאת בה חובתו ואוכלה קודם זמנה, אבל מצה עשירה שריא וכן היה נוהג ר"ת.

דין זה הביא גם הרי"ף מהירושלמי בשם רבי לוי. בדברי התוס' מבואר שהאיסור הוא דווקא במצה הראויה ולא במצה עשירה.

אלא, שבין "מצה הראויה" לבין "מצה עשירה" ישנם סוגים נוספים. המאירי ותורי"ד כתבו שגם מצה שאינה משומרת – היינו "בצקות של נכרים" כמבואר לעיל (מ ע"א) – מותרת באכילה בערב פסח ולא נכללה באיסור הירושלמי. וכן סובר הריטב"א (לעיל נ ע"א, ד"ה אמרו בירושלמי).

וכ"כ הריב"ש (סי' תמב) שרק מצה שניתן לצאת בה י"ח נאסרה. אך הוא כותב שמצה שאינה שמורה משעת קצירה – אסורה בער"פ, דס"ל שהשימור משעת קצירה הוא רק דין לכתחילה, אך בשעת הדחק לוקח קמח אפילו מן השוק, דאחזוקי איסורא לא מחזקינן. וכ"פ השו"ע (סי' תנג סע"א) שטוב לשמור המצות משעת קצירה, אך בדיעבד אין זה לעיכובא. אבל הפר"ח והובא בביאור"ל סובר שהוא לעיכובא, וכיום מחמירים כדעתו. עכ"פ, גם הריב"ש מסכים שכל מצה שא"א לצאת בה י"ח – מותרת באכילה בער"פ, וה"ה למצה מבושלת שאין יוצאין בה ולא.

ואף התוס' עצמם ודאי סוברים כך, דאף שנקטו "מצה עשירה", הרי כתבו להדיא שלא אסר בירושלמי אלא במצה "הראויה לצאת בה", וא"כ הביאו רק כדוגמא מצה עשירה.

בשו"ת עונג יו"ט (או"ח סי' מב) כתב, שאם יש לאדם רק מצה שאינה משומרת, כמו

בצקות של נכרים – חייב לאכול אותה, אלא שאינו מקיים מצוות "ושמרתם את המצות" (כמובן שהמצה כשרה). וכעין זה כתב בשו"ת אבני נזר וכן מהר"ל מפראג בגבורות ה' (פמ"ח), שאם יש לאדם רק מצה עשירה – יאכל אותה, אלא שאינו מקיים מצוות "לחם עוני".

ולפי שיטתם יש לתמוה, מדוע הותרו מצות אלו באכילה בער"פ, הרי יש היכי תימצי שיצא בהם ידי חובה?

ונראה לומר, דהנה כל האיסור שהביא הירושלמי והשווה ל"בועל ארוסתו בבית חמיו" היינו דווקא בארוסה, שצריכה ברכה. כמו שכלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה (כלה רבתי א, א) ולוקה עליה (רי"ף כאן) – כך צריך כאן ברכה, ואסור לאכול קודם זמנה. וא"כ, גם לפ"ד העונג יו"ט ואבנ"ז ומהר"ל, נראה שבאמת לא יברך על אכילת מצה שאינה משומרת או עשירה, משום שסו"ס אינו מקיים את העשה המושלם של אכילת מצה, אלא שנמנע מאכילת חמץ ופורש מאיסור, ועל פרישה מאיסור לא תקנו ברכה, וכמ"ש הפנ"י בפרק קמא גבי בדיקת חמץ, שדווקא שם מברכים כי תקנו מצוה מעשית, הא לאו הכי לא מברכים². וממילא מותרות מצות אלו באכילה בער"פ, שא"א לצאת בהן בצורה מושלמת, ולא מברכים עליהן.

שיטה שנייה:

בדברי המשנה "לא יאכל אדם" כתבו הרמב"ם בפיהמ"ש ומהר"ם חלאווה דהיינו לא יאכל מיני תרגימא. ומדוע לא תירצו ש"לא יאכל" היינו בציקות של נכרים או מצה עשירה?

לעיל נתבאר, שכיוון שחששו לדין של תיאבון – לא תירצו כתוס'. אך אפשר לומר באופ"א, דס"ל שכל מצה אסורה מדין הירושלמי, אף מצה עשירה או שאינה משומרת.

ולהדיא כתב כן מהר"ם חלאווה "כל מצה אסורה", ובפשט דבריו כוונתו לכל דבר הנושא שם של "מצה", ובכלל זה גם מצה עשירה, מבושלת, שאינה משומרת וכו'.

ויש לחזק זאת מדברי הגר"א. השו"ע (סי' תמד) עוסק בדיני ערב פסח שחל להיות בשבת, כיצד מקיימים סעודה שלישית, הרי זמנה לאחר המנחה ואסור בחמץ ובמצה? כותב השו"ע (סע"א) שמקיימה במצה עשירה. והרמ"א מגיה: "ובמדינות אלו שאין

² ועפ"ז מבוארת שיטת החזקוני והגר"א, הסוברים שיש מצוה באכילה מצה כל שבעה, אף שאין חובה. והטעם, שאם לא יאכל מצה כל ימי החג – לא יהא ניכר שמקיים את הלאו להימנע מחמץ, וע"כ שאם אוכל מצה כל שבעה פורש מאיסור אכילת חמץ.

נוהגין לאכול מצה עשירה, כדלקמן סימן תס"ב סעיף ד' בהגה, יקיים סעודה שלישית במיני פירות או בשר ודגים". ובביאור הגר"א כתב: "דמחלוקת בפוסקים אם דוקא בפת או מיני תרגימא והכריעו כדעת האומרים דוקא פת... וזה יכול לעשות אפי' לאחר שעה עשירית כמ"ש שם ק"ז ב' ודלא כתוס' דהוכחת תוס' דמצה עשירה מותר בע"פ מכח קושייתם מ"ש... אבל הרמב"ם פי' שם דאירקא ושאר דברים קאמר דאכילה אסור בהן וכמ"ש בס"י תע"א מעט כו' וכמ"ש"ש ולכן אין נוהגין ג"כ במצה מבושלת, וכן הוא בזוהר פ' אמור דסעודה זו נדחית מכל וכל, ש"מ דאין תקנה לדבר כלל".

ובמיוחסים לריטב"א ריש פרק מקום שנהגו (נ ע"א) הובא כן בשם "איכא מרבנן", שדברי הירושלמי אמורים גבי כל מצה.

שיטה שלישית:

מהרש"א (על תוד"ה לא יאכל) כתב בתחילת דבריו, דה"ה דמצי לאוקמי בבציקות של גויים שגם בהם אינו יוצא י"ח וש"י לאוכלם בער"פ. אך שוב כתב שיש לחלק, שמצה עשירה או מבושלת מותר לאכול בער"פ, לפי שאין בהן טעם מצה, אך בציקות של גויים, שיש בהם טעם מצה (רק שאינם מצה שמורה), אסור לאוכלם. וכ"כ התשב"ץ (ח"ג סי' רס).

בסיכום, ישנן שלוש שיטות: א. כל מצה שאין יוצאין בה מותר לאוכלה בער"פ. ב. הכל אסור. ג. טעם מצה אסור.

תחילת זמן איסור אכילת מצה

גם לגבי תחילת זמן איסור אכילת מצה מצאנו כמה שיטות:

הר"ן (טז ע"א מדפי הרי"ף) הביא דברי הרז"ה, שמותר לאכול מצה עד שעה שלישית, ורק מתחילת זמן איסור אכילת חמץ נאסרה גם אכילת המצה.

אולם הרמב"ם (פ"ו מחו"מ הי"ב) כתב: "אסרו חכמים לאכול מצה בערב הפסח כדי שיהיה הכר לאכילתה בערב, ומי שאכל מצה בערב הפסח מכין אותו מכת מרדות עד שתצא נפשו". ומשמע, שהאיסור מתחיל מהבוקר, כפי שדייק במגיד משנה שם, וכן דעת המאירי (יג ע"א), ובעל העיטור (הל' ביעור חמץ).

והרמב"ן במלחמות ספ"ג (טז ע"א מדפה"ר) כתב להוכיח מהירושלמי שכל היום אסור לאכול מצה, שמכיון שביעור חמץ נעשה בלילה נעשית לו המצה כארוסה בבית חמיו.

ודייק מרן הגרע"י בשו"ת יחו"ד (ח"א סי' צא) דלכאורה משמע שגם בליל י"ד אסור. ושכ"כ בארחות חיים (הלכות חמץ ומצה אות קיד) בשם יש אומרים. ויש שנהגו שלא לאכול מצה מר"ח ניסן, ומנהג זה הובא במשנ"ב (סי' תעא סקי"ב), ובחק יעקב (סי' תעא סק"ז) משכנה"ג שכן מנהג קונסטנטיין.

לשיטתם'

האם ניתן למצוא קשר בין היקף האיסור לבין זמנו, לפי השיטות השונות? אפשר להציע כך:

א. לפי שיטת התוס' וסיעתם, שמותר לאכול בער"פ כל מצה שאינה ראויה לצאת בה, א"כ דווקא מצה שהיא כ"ארוסה" נאסרה, וכ"כ הריטב"א לעיל שם: "דהנכון שלא נאמר אלא במצה הראויה לצאת בה, שהיא הארוסה, כי היא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל". וכן הביא רבינו מנוח על הרמב"ם שם, וכ"כ הב"ח (סי' תעא) ומהר"ל בגבורות ה' (פמ"ח). ולכן האיסור מתחיל רק מזמן איסור אכילת חמץ, כי מאז "הופרשה לבעלה", אך בבוקר מותר לאכול. וכמ"ש הרז"ה והר"ן והרא"ש (סי' ז). ולפי מי שביאר בשיטת הרמב"ן שכבר מהלילה אסור, היינו משום שמאז חלה חובת ביעור, והמצה היא כארוסה.

ב. שיטת הרמב"ם שטעם האיסור משום היכר ומשום פרסומי ניסא, וכמ"ש רבינו מנוח ועוד, שיראו שאוכל את המצה בזמן המצוה לשם מצות אכילת מצה, וכתב הלבוש שמי שאוכל קודם לכן נראה כאוכל לתיאבון ולא לשם מצוה, וכיו"ב כתב מהר"ם חלאווה. לפ"ז ייתכן שכל מצה אסורה, ואולי ייאסר מר"ח.

ג. השיטה השלישית חילקה בין מצה שאינה משומרת לבין מצה עשירה. והנה לעיל נתבאר שישנם שני סוגי "תיאבון" – האחד רעבון והשני שיהיה לו טעם מצה. וא"כ יש מקום לחלק, שמצה עשירה מותרת משום שאין בה טעם מצה, אך מצה שאינה משומרת סו"ס יש לה טעם רגיל של מצה ולכן נאסרה, כי אכילתה מונעת התיאבון. ולפ"ז זמן האיסור אינו תלוי באיסור אכילת חמץ, אלא בתיאבון, ולכן יהיה אסור מהבוקר. ודו"ק בכ"ז.